

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

Een vertroosting

Want zie, Ik breng rampspoed over al wat leeft, luidt het woord des HEREN, maar Ik geef u uw leven ten buit in alle plaatsen waar gij zult heengaan.

Jerem. 45 : 5

Dat moest Baruch maar heel goed weten: de HERE zou afbreken en uitrukken, daar was geen ontkomen meer aan.

Want zie! Reken er maar vast op, Baruch!

Ik breng rampspoed over al wat leeft, namelijk: al wat leeft in Jûda. Het oordeel Gods is onherroepelijk.

O, dat is erg. Dat is om bang van te worden, dan krimp je ineen voor de slagen, die komen zullen.

We moeten maar niet alleen wat prâten en debatteren over „de verbondswraak”. Het is een schrikkelijke werkelijkheid.

Zwaar hing de dreiging van de God des verbonds boven zijn volk, ieder ogenblik kon die toorn zich in alle hevigheid ontladen.

Dan beef je en dan kijk je naar je kinderen: wat moet er van worden, als God in zijn toorn zijn volk uitrukt en met de storm van zijn oordeel over de kerk komt?

Nee, dan moeten wij geen grote dingen zoeken en denken: dat valt wat mee met de toorn Gods.

Maar dan geeft de HERE aan Zijn verontrust kind Baruch ook een troostwoord.

„Maar Ik geef u uw leven ten buit”.

„Uw leven ten buit geven” betekent wèl: 't zal er spannen, 't zal er soms op lijken, alsof aan Baruch zijn leven ontnomen wordt.

Dan zeggen wij: nu is het gebeurd.

Maar dan zal de HERE aan Baruch zijn leven tot een buit geven, dan zal de HERE hem wonderlijk redden, zodat hij levend uit die oordeelsbrand komt.

't Betekent nièt: 't valt nog wel een beetje mee en de HERE zal zijn kerk bewaren, nee, over de kerk te Jeruzalem komt rampspoed, oordeel, wraak des verbonds. We moeten niet de moed hebben, om dan nog „gloria-victoria!” te roepen, of: „de kerk” gaat nooit verloren. Want dan beven we nóg niet voor Gods toorn.

Maar „voor wie voor Gods Woord beeft” is er verlossing.

O, Baruch is er nog lánng niet!

Hij was al „van de kaart”, toen hij de woorden van de HERE had opgeschreven in de boekrol. Toen zei hij al: wee mij toch!

Hij moet straks deze woorden voorlezen op de vastendag.

Dat moet hij doen, die bevende Baruch. Hij, niet Jeremia.

Hij kan zich achter niemand verschuilen, hij moet straks naar voren komen en de woorden van de HERE, deze woorden vol dreiging voorlezen voor de vòrsten. Die waren niet zo gesteld op Jeremia!

Er zou nog wat waaien!

En dat nog wel op vastendag, als de mannen van Juda zijn samengekomen om te bidden en de HERE aan te roepen, nu 't toch wel een beetje spannend wordt.

Maar er was op die vastendag geen echte bekering en geen echt berouw, ze bogen het

hoofd als een bieze, maar ze maakten niet los de knopen der ongerechtigheid, Jesaja 58.

En was niet een luisteren naar het Woord des HEREN.

't Was een onbekeerlijk Juda en een onbekeerbare koning Jojakim.

Wèl biddag houden, maar toch zeggen: wát? Zou God afbreken wat Hij zelf heeft gebouwd? Uitrukken, wat Hij zelf heeft geplant? Hoe weet Jeremia dat? Beschikt hij soms over de toorn van God? Zou God Zijn volk uitrukken en Zijn tempel afbreken? Wat was dat voor laffe praat, zo wordt het kerkvolk maar slap, door al maar van de toorn van God te spreken. Afbraak? Juist opbouw!

Jojakim was zo kwaad, toen hij de woorden van God hoorde voorlezen, dat hij de boekrol, de hele boekrol, stukje voor stukje in het vuur wierp... wèg er mee!

De koning liet Jeremia en Baruch zoeken: die moesten boèten...

Toen moest Baruch onderduiken...

Baruch was er nog lang niet!

Maar hij mocht er niet voor wèg lopen, levensmoede.

Hij mocht niet zeggen: als de hele boel dan naar de kelder gaat, toe dan maar, dan gáát het maar naar de kelder, maar mij niet meer gezien.

Zo mogen Gods knechten niet spreken en handelen.

De secretaris van Jeremia niet en wij ook niet.

Voor de tweede keer moest Baruch de woorden van de HERE opschrijven uit Jeremia's mond: van voren af aan!

Ja, daar kun je moe van worden: dezelfde woorden nóg een keer.

En wat nog erger is: wat hèlpt het?

Juda luisterde niet. De koning werd er boos om.

Ze zeiden allemaal: wat wil Jeremia toch? Wat is er nu eigenlijk aan de hand? 't Gaat toch goed? We zijn toch geen heidenen?

En Baruch maar weer schrijven, van voren af aan, àl die woorden en nog veel meer.

Maar zo wil de HERE het. Gods Woord houdt stand in eeuwigheid.

Dat kan geen Jojakim weg-werken en vernietigen en verbranden.

't Is wel eens deprimerend te moeten horen: er moet anders gepreekt worden, meer „opbouw”, niet altijd over de toorn van God. Dan maakt de prediking de mensen kriebelig.

Maar boos-makende prediking, prediking die naar het Woord van God is, kan geen mens uitroeien. Men kan er boos om worden, maar het Woord is nièt geboeid!

Baruch heeft nog meer beleefd.

Eindelijk kwam de verwoesting en de rampspoed over Jeruzalem.

Nameloze ellende...

„De koning der Chaldeeën doodde hun jongelingen met het zwaard in hun heiligdom, en hij spaarde jongeling noch maagd, oude noch grijsaard”, het bloed stroomde over de straten van Jeruzalem „zij verbrandden het huis Gods en braken de muur van Jeruzalem af; al zijn paleizen verbrandden zij met vuur...” 2 Kron 36 : 17-19.

Maar toen heeft de HERE Baruch gered en Jeremia en Ebed-Melech, de Ethiopiër, zij ontkwamen dóór en lánngs de bloedplassen en de brandende huizen...

Toen gaf de HERE aan Baruch zijn ziel tot een buit. Hij kwam niet om in 't algemene bloedbad.

En toen was het einde er nóg niet van de ellende.

Na de verwoesting van Jeruzalem had Nebukadnezar over het kleine overblijfsel op 't plateland van Juda aangesteld Gedalja en bij dat overblijfsel sloten Jeremia en Baruch zich aan.

Maar Ismaël, iemand uit Davids geslacht, nam het niet, dat Gedalja zich stelde onder de koning van Babel.

Je kunt toch niet heulen met de vijand! Davids huis moest toch „gehandhaafd” worden en dan moet je volhouden tot het bittere eind, „met de rug tegen de muur”!

Zo vermoordde Ismaël Gedalja.

Ismaël wilde nóg in blinde ijver bouwen, toen God had afgebroken...

Wat een verdriet voor Jeremia en Baruch!

Daarna zijn ze beiden meegenomen naar Egypte door een groep Joden; tegen het uitdrukkelijke Woord des HEREN in, vluchtte dit laatste groepje naar Egypte.

En in dat groepje hebben Baruch en Jeremia het nog verre van gemakkelijk gehad.

Maar Baruch heeft door Gods genade de hand des HEREN gezien en heeft zich gebogen, vernederd onder die krachtige hand.

En zo leeft zijn naam nu nog onder ons voort en mogen wij nog dankbaar zijn voor wat hij heeft mogen doen voor de kerk des HEREN van alle eeuwen.

Wie zijn leven verliezen zal om Jezus' wil, die zal het behouden.

Zo zal de HERE ook vandaag Zijn verdruchte en gesmade getuigen bewaren en hun het eeuwige leven schenken.

C. Stam

Keurmerk

Als de Zoon des Mensen over 't aardse dal doemsdag houden zal,

Zullen velen zeggen:
Zie, wij hebben zeer
U geprezen, Heer!

Zie, wij hebben krachten
in uw Naam gedaan!
Maar de Heer zal slaan

't oog in aller hart,
Zal doorzien terstond
of daar op de grond

liefdekolen gloeien:
Liefde, liefde slechts
kan de Mond des Rechts,
die daar oordeelt, boeien.

A. Steketee.

Wormser - de geschorste!

II

lid van de afgescheiden kerk

In het nummer van de vorige week citeerden we met hartelijke instemming uit het Geref. Gezinsblad een paar prachtige uitspraken over de betekenis van de belijdenis.

Ze waren afkomstig van J. A. Wormser.

We vertelden er toen bij dat deze Wormser een op schandelijke wijze geschorste ambtsdrager van de gereformeerde kerk van Amsterdam was. En we beloofden toen in Opbouw het verhaal te doen van deze schorsing.

Johan Adam Wormser was een geboren Amsterdamer, maar van afkomst een Duitser van Joodse origine. Zijn vader was in 1805, in de vooraf ook voor Duitsland zo verschrikkelijke napoleontische tijd, uit het plaatsje Dahlheim naar Amsterdam geëmigreerd. Een jaar later reeds legde deze Wormser de „poorterseed” af en werd hij zo burger van de hoofdstad en daardoor tegelijk ook Nederlander. Op 4 juni 1817 werd zijn zoon Johan Adam, onze Wormser, geboren.

In 1849 schreef deze aan Groen van Prinsterer: „Ik vier heden met blijdschap in den Heer mijn 42sten verjaardag. Een bijzonderheid, die mij slechts korte tijd bekend is, draagt hiertoe bij. Ik ben één van tweelingen, en ten gevolge van een ongeluk aan mijn moeder overkomen, kwam mijn tweelingbroeder met een verbrijzeld hoofd ter wereld, doch ik werd gaaf en gezond geboren. Mijn gehele levensloop, die mij op deze dag duidelijker dan anders voor de geest ligt, is de ontwikkeling van dat begin. Dikwijls was ik in de schaduw van de dood...”¹⁾

Wormsers zwakke gezondheid - hij heeft later o.a. zwaar geleden aan „knobbelijch”, rheuma - was er vermoedelijk oorzaak van dat hij een werkkring koos waarbij het niet op grote lichaamskracht aankwam.

Reeds jong werd Wormser „kwekeling” en behaalde vlot een paar akten voor onderwijsbevoegdheid. Mee als gevolg hiervan behield hij zijn leven lang een intense belangstelling voor het onderwijs. Hij heeft zeer veel gedaan en geschreven ter bevordering van het christelijk onderwijs. De jonge Wormser ging evenwel niet blijvend voor de klas staan. Hij kwam op negentienjarige leeftijd op een kruk in het grote advocatenkantoor van Floris Adriaan van Hall, later bekend geworden als minister van financiën, de halfbroer van Maurits van Hall, de advocaat der afgescheidenen.

Het werken op dit kantoor is voor Wormser van beslissende, ja, van eeuwige betekenis geworden. 's Morgens vroeg en 's avonds laat - de werkdagen waren toen zeer lang - ontmoette Wormser daar namelijk een eenvoudige vrouw die het kantoor schoon hield. Ze was een christin die oprecht de Here vreesde en graag en gemakkelijk over diens „schone dienst” sprak. Haar geestelijk voedsel vond zij in de „oude schrijvers”. De predikanten van de Vaderlandse kerk van die dagen wisten globaal genomen niet meer wat zonde en genade was! Tussen deze vrouw die over haar Heer niet zwijgen kon en de serieuze, vriendelijke notarisklerk, groeide al gauw geestelijk contact. Het kwam ten slotte zo ver dat zij haar geliefde „Vader Brakel” aan hem uitleende. Wormser heeft toen de „Redelijke Godsdienst” verslonden. En dat boek werd het middel tot zijn bekering. Hij leerde zich als zondaar van God kennen en zijn hart ging open voor Gods genade in Christus. Op drieëntwintigjarige leeftijd, zo schreef hij in de zo juist genoemde brief aan Groen van Prinsterer werd ik door de Heer gebracht „tot de gemeenschap zijns Zoons” en ging ik „alzo in waarheid van de dood tot het leven”.

Evenals later Kuyper, werd Wormser op de weg des levens gebracht aan de hand van een eenvoudige, godvrezende vrouw.

Met de ernst, de bedachtzaamheid en de beslistheid die de dominerende trekken van zijn karakter vormden zocht Wormser daarna in gebed en door onderzoek zijn weg. Hij had geen enkele geestelijke leidsman. Hij moest dat daarom doen met niets anders dan zijn bijbel, die hij dan ook doorvorste met zeldzame geestelijke belangstelling en concentratie. En daarbij doorkroop hij de belijdenisschriften der kerk en voorts ook Vader Brakel en andere goede oude schrijvers.

Van huis uit was Wormser Luthers. Hij was in de Lutherse kerk gedoopt en „aangenomen”. Maar er is geen enkele aanwijzing dat in zijn ouderlijk huis van enige levende dienst van God sprake was. En in alle kerken van die dagen was de prediking van het volle zuivere evangelie van Jezus Christus schaars! Eindelijk, na veel wikken en wegen, en vooral na veel gebed, kwam Wormser, drie jaar na zijn bekering tot de overtuiging dat hij zijn Heer wat „het kerkelijke” betreft behoorde te dienen door lid te worden van de Ned. Herv. Kerk.

Vermoedelijk oefende op deze beslissing Wormser's vrome verloofde, Janke van der Ven, ook invloed uit. Hoe dit ook zij: op 10 september 1833 werd Wormser, onder leiding van de rechtzinnige predikant Kortenhoeft Smith lidmaat van de Ned. Herv. Kerk van Amsterdam.

Maar Wormser zou niet lang tot deze kerk behoren.

In 1834 vond in Ulrum de Afscheiding plaats. Er ontstond daar een Afgescheiden kerk welke optrad met de pretentie de oud-Vaderlandse Gereformeerde Kerk te zijn omdat ze teruggekeerd was tot de „leer, dienst en tucht der vaderen”. Met ongelofelijke snelheid, vooral als men rekening houdt met de gebrekkige communicatiemiddelen van die tijd, greep deze Afscheiding om zich heen. Overal organiseerden de vele gezelschappen van de vromen, die geen zielevoedsel vonden in de algemeen gangbare liberale prediking van die dagen en daarom in kleine kring elkaar poogden te stichten, zich tot afgescheiden kerken. Binnen enkele jaren waren er reeds een paar honderd van deze „afgescheiden” kerken. Ook in Amsterdam werd er al heel gauw een „gesticht”.

Zoals bekend is, is aan de Afscheiding onlosmakelijk verbonden één van de zwartste gebeurtenissen uit de geschiedenis van ons volk in de vorige eeuw, namelijk de vervolging van deze gelovigen. Dat wil zeggen: van mensen wier enige zonde hierin bestond dat ze weer gereformeerd wilden zijn in de praktijk hun kerkelijk leven!

Deze vervolging werd een van de oorzaken van de enorme voortgang der Afscheiding. De meer dan schandelijke wijze waarop deze eenvoudige, pretentieloze christenen onder toelating der autoriteiten door dragonders en gepeupel werden behandeld bezorgde veel christenen een schok die hen er toe bracht resoluut de zijde van het vervolgd volk van God te kiezen.

Tot dezen behoorde ook Wormser.

Hij had, zoals we hoorden, sinds zijn bekering veel gelezen. Hij was diep ingedrongen in de waarheid der Schrift en het wonder van de kerk van Christus. En hoewel hij een open oog had voor de gebreken van de afgescheidenen - hij was vooral beducht voor wat hij het „dood-Dordtsche gedeelte” onder hen noemde - sloot hij zich uit volle overtuiging aan bij de Afgescheiden kerk van de hoofdstad. Wij zijn, schreef hij eens aan Groen van Prinsterer, „vooral door de vervolging van de afgescheidenen in onze stad tot de afscheiding genoot; wij wilden niet met de vervolgers gerekend worden.”²⁾

De eerste kerkdiensten van deze kerk werden gehouden op 14 okt. 1835. Reeds op 27 juli 1836 voegde Wormser zich bij deze gemeente. Ten gevolge van zijn wijsheid, vriendelijkheid, vroomheid en kennis stond de 30-jarige Wormser al heel gauw in de steeds groeiende kerk van Amsterdam voraan. En niet alleen in Amsterdam. Van meet af was hij redacteur van De Reformatie, het tijdschrift der Afgescheidenen. En met de andere Afgescheidenen deelde ook hij in de vervolgingen.

Wormser heeft inderdaad met de Afgescheiden van Amsterdam de vervolgingen in alle verschrikking meegemaakt.

Gedurende de eerste maanden na de instituering van de kerk zijn de godsdienstoefeningen ongestoord gehouden. Maar daarna werd de vergaderplaats van de gemeente door de politie gesloten. De gemeentelieden werden daardoor gedwongen in particuliere huizen samen te komen. Toen brak de vervolging in volle hevigheid los. Die concentreerde zich vooral op de zondagen. Wormser beschreef wat op zondag 26 maart 1837 geschiedde als volgt:

„Reeds vroeg in den morgen werden de huizen van zeventien leden der gemeente, die men vermoedde dat welligt tot vergaderplaats zouden dienen, door de politie bewaakt.

Voor het huis van Buter (in de Lindestraat, tussen de Noorderkerk en de Dwarsstraat) was de politie tegenwoordig, maar tevens was aldaar het allervreesselijkste graauw voor de deur vergaderd, dat spoedig de glazen en gedeeltelijk de winkelkast van het huis had verbrijzeld, en naar allen, die het huis binnen wilden treden, even als naar de woning zelve, met stukken-ijs, stenen, potscherven en drek wierp. De deur, welke men daardoor genoodzaakt was geopend te sluiten, werd spoedig door de politie geopend, en de dienaren slingerden een aantal onzer broeders met kracht uit het huis, zoodat zij al struikelende onder het graauw stortten, door hetwelk zij, onder een helsch gejuich met trappen, schoppen en steenworpen ontvangen werden. Het voorhuis werd spoedig, door middel van stokslagen, ledig gemaakt en de overige broeders verlieten het huis. Een gedeelte van de 18de afdeling infanterie daarop aanrukkende, heeft niet belet, dat velen onzer broeders en zusters erbarmelijk zijn mishandeld, in den modder geworpen, geschopt en sommigen ligt gekwetst. Gods volk, ook de niet-afgescheidenen, stond op straat luidkeels te weenen bij dit erbarmelijk en hartverscheurend gezicht. Veler kleedingen zijn ellendig gescheurd of bedorven, ook van vrouwen, waarvan er sommigen, om te huis te kunnen komen, eerst bij anderen kleedingstukken hebben moeten ter leen vragen.

Van de mishandelde roemen er velen, dat zij waardig zijn geacht, om den name Christi, smaadheid te dragen. De commissaris van politie heeft uitdrukkelijk verklaard, dat hij ten deze slechts als *machine* handelde. Daarin heeft hij regt, dat de door ons verlaten, afhoereerende geestelijkheid, die het eerst ons ten prooi gaf aan de wereldlijke magt, meerdere schuld heeft.³⁾

Sedert dit voorgevallene worden de huizen van diegenen onzer broeders, die zich bereid verklaard hadden de afzonderlijke *gezelschappen* - waarvan er ook nog eenige anderen, en daaronder uit minder dan *twintig* personen bestaande, met geweld zijn uiteengedreven - nog dienzelfden dag ontvangen hadden, even als de gangen der broeders zelve, door dienaars van politie, die op de hoeken der straten of voor de huizen post vatten, bespied, alsof zij de gevaarlijkste onderdanen van den Koning waren.”⁴⁾

Te midden van en ondanks deze vervolgingen werkte Wormser in grote wijsheid en met alle kracht, nacht en dag aan de opbouw van de Afgescheiden Kerk in Amsterdam en die van het hele land. Hij gaf catechisatie, soms wel voor zestig catechisanten en schreef bovendien gedurende de eerste vier jaren van haar bestaan in De Reformatie behalve berichten en boekbesprekingen niet minder dan negen en dertig opstellen.⁵⁾

En toch werd deze buitengewone man geschorst!

C. V.

¹⁾ Brieven enz. I, blz. 106.

²⁾ Idem, II, blz. 263.

³⁾ Wormser zinspeelt hier er op, dat de vervolging der Afgescheidenen óók geschiedde op uitdrukkelijk verzoek van de synode der Ned. Herv. Kerk!

⁴⁾ De Reformatie, I, blz. 317/8. In de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bevindt zich een verslag van een aantal kerkdiensten welke door de Afgescheidenen in Amsterdam in 1836 werden gehouden. Op 17 juli van dat jaar ging onder hen ds Scholte voor. De morgendienst begon om half tien en eindigde om één uur. De middagdienst duurde van vier uur tot half acht. Zowel in de morgen- als de middagdienst waren ± 400 personen aanwezig. Scholte preekte op die dag over 2 Kor. 3 : 5 en Hebr. 4 : 9.

⁵⁾ Zie: J. A. Wormser (zoon van de hier genoemde), *Het leven van H. P. Scholte*. (Een schat in aarden vaten, Eerste serie II) Nijverdal 1915, blz. 139.

PROFESSORENBENOEMING

Juist voor het ter perse gaan van dit nummer ontvangen wij het bericht, dat door de Generale Synode van Amersfoort met algemene stemmen tot hoogleraar in de Nieuwtestamentische vakken is benoemd ds. J. van Bruggen te Daarlerveen. Wij spreken nu reeds onze hartelijke blijdschap uit voor deze benoeming.

In het volgende nummer komen wij er D.V. op terug.

Redactie.

Prof. Mr. P. J. Oud over Grondwet en geloofsbelijdenis

TE BERDE

In Elseviers Weekblad van 4 juni stond een van de regelmatig verschijnende bijdragen van prof. Oud over het staatsrecht, onder de hier bovenstaande titel. Het is in dit verband zo belangrijk, dat we de hoofdinhoud hier doorgeven. De schrijver handelt over de op handen zijnde herziening van de grondwet. De opstellers van de proeve gaan er van uit, onder beroep op de engelse staatsrechtsgeleerde Wheare, dat een grondwet niet meer zal inhouden dan het uiterste minimum en dat dit minimum uitsluitend uit rechtsregels zal bestaan. 1)

Op dat laatste komt het aan. Prof. Oud wijst er op dat onze grondwetgever zich daar ook aan gehouden heeft: onze grondwet kent slechts weinig beginselverklaringen of richtsnoeren voor te voeren beleid: „Zuivere beginselverklaringen komen in onze Grondwet in het geheel niet voor en richtsnoeren voor te voeren beleid treft men er zelden in aan. Als voorbeelden van de laatste weet ik geen andere te noemen dan de bepaling die de Koning voorhoudt dat hij de ontwikkeling der internationale rechtsorde heeft te bevorderen, en de artikelen die het onderwijs en het armbestuur tot voorwerpen van de aanhoudende zorg der regering verklaren. Dergelijke voorschriften mogen historisch verklaarbaar zijn, praktische betekenis hebben zij niet.” 2)

Vervolgens herinnert de hoogleraar er aan, dat het aan pogingen om zulke beginseluitspraken in de grondwet neer te leggen, niet heeft ontbroken. „De meerderheid van de Tweede Kamer heeft er dan echter niet van willen weten. Als in 1917 het algemeen kiesrecht in de Grondwet zal worden opgenomen, heeft de regering het zo willen formuleren dat zal worden aangegeven aan wie het kiesrecht zal worden toegekend. Zij heeft op deze wijze tot uitdrukking willen brengen dat het kiesrecht geen aangeboren natuurrecht is, doch een recht dat door de grondwetgever wordt verleend. Maar de Tweede Kamer aanvaardt bij hoofdelijke stemming een amendement, dat er zich toe bepaalt aan te geven wie kiezer zullen zijn. Ook zij die het principiële standpunt der regering omtrent de aard van het kiesrecht delen, menen dat de Grondwet niet de plaats is om aan te geven wat de theoretische grondslag van het recht is.” 3)

Nu is er misschien een scherpzinnig lezer, die, bemerkende dat de sympathie van prof. Oud uitgaat naar het standpunt dat de grondwet niet de plaats is om uitdrukking te geven aan theoretische beschouwingen omtrent de grondslagen van de grondwet, denkt: dat is een neutraliteitspostulaat dat ons bij een liberaal man als prof. Oud is, niet verbaast. Intussen blijkt dat hier van een neutraliteitspostulaat of iets dergelijks geen sprake is. Want Oud verwijst naar twee mannen, die bepaald niet liberaal waren, noch bevangen waren in een of ander neutraliteitsbeginsel. De eerste is de oude staatsman A. F. de Savornin Lohman, die het door de Kamer ingenomen standpunt aldus motiveerde: „Wanneer het opnemen van een beginsel in de Grondwet geen praktische gevolgen heeft, dan moet men, vind ik, dat niet in de Grondwet zetten, omdat die wet niet is een geloofsbelijdenis. 4) Vele mensen denken daar anders over, en ik ben in mijn jonge jaren ook wel eens van die opinie geweest...; den geleerden moet men, te meer omdat zij het er toch nooit over eens zijn, overlaten uit te maken op welke grondbeginselen de grondwettelijke bepalingen rusten.” 5)

Prof. Oud stelt dan de vraag: „Heeft Lohman, als hij aan zijn jeugdige jaren herinnert, gedacht aan zijn houding bij de behandeling der grondwetsherziening van 1887? Toen heeft hij zich er zeer warm over gemaakt dat de formule „Koning bij de gratie Gods” een plaats in de Grondwet zou krijgen. Een amendement van deze strekking, door hem met vuur verdedigd, werd toen door de meerderheid van de Tweede Kamer afgewezen.

De schrijver herinnert er aan, dat dit punt in 1913 opnieuw aan de orde kwam n.a.v. het rapport ener staatscommissie, in 1910 benoemd tot voorbereiding van 'n grondwetswijziging. Struycken, beroemd hoogleraar in het staatsrecht te Amsterdam, rooms katholiek, wijdde aan het in 1887 verworpen amendement Lohman een belangrijk artikel. Hij vroeg zich af: Waarom werd

dit amendement afgewezen. „Hij verklaart dit uit zijn herkomst van christelijk-historische zijde. Naar christelijk-historische zienswijze heeft, zo schrijft hij, de formule een betekenis — te weten die van de ontwikkeling van Nederland onder Gods leiding door Oranje tot een protestantse natie — die geen katholiek en ook geen liberaal zal kunnen aanvaarden. Struycken voegt hieraan toe: „Het is uit de aard der zaak niets dan theorie, waarom het gaat: Gods verhouding tot de mensen wordt niet bepaald door een Grondwetsartikel.” 6)

Nadat prof. Oud zo heeft aangetoond dat De Savornin Lohman tussen 1887 en 1917 tot het inzicht is gekomen: „Geen theorie in de grondwet”, roept hij als tweede getuige voor dit standpunt de antirevolutionaire Anema op. Deze sprak over de zaak bij de grondwetswijziging in 1938. „Ook voor hem moet de Grondwet zijn een rechtsregeling, geen bundeling van algemene beginselverklaringen. Daarom gelooft hij dat de regering goed heeft gedaan geen gevolg te geven aan de van verschillende zijden geuite wens in de Grondwet de erkenning op te nemen dat het christendom een groot goed is, en ook de leidende gedachten op het stuk van het sociale leven er in te vermelden. Zulke algemene beginselverklaringen waarborgen niemand en niets 7) en daarom zijn zij waardeloos. Ook bij onze ingrijpendste herziening der Grondwet, die van 1848, heeft men ze achterwege gelaten. „Men heeft toen niet de leidende gedachte van het toenmalig liberalisme in de Grondwet opgenomen, maar de rechtsregelingen, die daaruit voortvloeiden... Zo moet het blijven.” 8)

Daarna verhaalt de schrijver van het artikel in Elsevier wat Wheare, een hedendaags engels rechtsgeleerde, opmerkt over de verandering die in 1925 is aangebracht in de constitutie van de Unie van Suid-Afrika. „Als in 1909 deze constitutie wordt vastgesteld, opent zij met de zakelijke mededeling dat zij kan worden aangeduid als de „South Africa Act 1909”. Maar, schrijft Wheare, sommige Zuidafrikanen zijn daar erg ongelukkig mee en na zestien jaar slagen zij erin de constitutie te openen met de woorden: „Het volk van de Unie erkent de soevereiniteit en de leiding van God Almachtig” 9)

Tenslotte herinnert prof. Oud aan de staatscommissie Van Schaick uit 1950. Een soortgelijke wens wordt geuit door leden van deze commissie ter voorbereiding van de grondwetswijziging. „De meerderheid der commissie wil er echter niet van weten in een praeambule of inleidend artikel de gebondenheid van het staatsbestel aan een hogere orde uit te spreken. Een aantal harer leden dragen dan in een minderheidsnota voor als inleidend artikel op te nemen: „Het staatsbestel van het koninkrijk wordt gedragen door de erkenning van God als de Schepper en Bron van het recht” 10) Zij menen dat deze formulering uitdrukking geeft aan het diepgewortelde bewustzijn van een zeer grote meerderheid der bevolking. Ze miskennen niet dat de voorgestelde bepaling niet met de overtuiging van alle burgers strookt. De erin uitgedrukte waarheid doet aan de vrijheid om er anders voor te denken niet tekort en zal ook andersdenkenden niet verhinderen trouw aan de Grondwet te beloven.” 11)

Waarop prof. Oud als volgt voortgaat: „De opstellers der Proeve hebben een dergelijk inleidend artikel niet willen opnemen. Ze delen het standpunt van Anema, waarmee zich destijds de antirevolutionaire minister van binnenlandse zaken De Wilde verenigde. Zij vrezen voorts dat een dergelijke bepaling een bron zal worden van discussies, die noch noodzakelijk, noch met verhevenheid van het uitgedrukte in overeenstemming zouden zijn”.

De lezers nemen het ons wel niet kwalijk dat we zo breed het Elsevier-artikel van prof. Oud weergaven. Het was te zeer een eenheid om het te verknippen en te instructief om het niet in z'n geheel te volgen.

We hebben een aantal cijfers aangebracht, waarheen de thans volgende notities verwijzen.

Ad 1) Men houde dus bij deze zaak de principiële kwestie goed in het oog. De zaak is niet of er christelijke, gereformeerde beginselverklaringen in de grondwet moeten worden opgeno-

Het is m.i. te betreuren dat he kabinet Cals ten val is gekomen. Niet zo zeer omdat het een sterk kabinet zou geweest zijn. Dat was kennelijk niet het geval. Het valt niet moeilijk een aantal blunders op te sommen van dit kabinet. Hoewel het wel aangediend werd als een kabinet van sterke jongens, is het dat bepaald niet geweest. Desondanks is deze crisis een betreurenswaardige.

In de eerste plaats is het de tweede kabinet-crisis in één parlementaire periode. Te veel wisseling van kabinetten is voor de stabiliteit van een land niet goed. Bovendien zal het wantrouwen in onze huidige democratische instellingen — een wantrouwen dat bij heel uiteenlopende groeperingen leeft — er alleen maar door toenemen. Men zou haast neiging krijgen om te spreken van een wantrouwen dat terecht leeft. Het uitzicht om via veel regeringswisselingen terecht te komen bij een soort Gaullisme is niet bepaald aantrekkelijk om van andere, nog naardere mogelijkheden, maar te zwijgen.

In de tweede plaats is deze crisis te betreuren omdat zij plaats vindt vlak voor de verkiezingen. Het is praktisch onmogelijk nog een normaal kabinet te vormen voor de normale verkiezingsdatum. Dat betekent dat de beste oplossing is vervroegde verkiezingen. Daar over schijnt men het dan ook wel eens te zijn. Maar in de praktijk gaat dat toch betekenen dat een tijdperk moet overbrugd worden, waarin niet veel echte regeringsdaden en -initiatieven te verwachten zijn. En het is beter een minder goede regering te hebben dan geen regering.

In de derde plaats schijnt de motie Schmelzer mede een gevolg geweest te zijn van interne onenigheid binnen de K.V.P.-fractie en spreekt men nu zelfs over de mogelijkheid dat een en ander zou kunnen gaan betekenen uiteenvallen van de K.V.P. Dat zou nationaal gezien niet minder dan een ramp zijn. Niet omdat de K.V.P. zulk een schitterende partij is. Maar omdat een stabiele factor in de nationale politiek blijvend zou wegvallen. Wat daarvoor in de plaats komt zouden we maar moeten afwachten. Een blijvend geregeerd worden door „links” gaat dan tot de mogelijkheden behoren. En bovendien, als het kiezersvolk eenmaal op drift gaat raken, is het ook niet van te voren te zeggen waar het einde is.

In de vierde plaats betekent deze crisis dat er een ernstige aanval gedaan zal worden — het begin ervan is in de eerste commentaren al te vinden — op elke confessionele partij. Men wijt de crisis aan het confessionele karakter van de K.V.P. Het is wel duidelijk een onrechtvaardig verwijt. Want ook in de niet confessionele partijen is het bepaald niet zo dat men het over belangrijke vragen eens is. Bij de V.V.D. is dat zo. Bij de P.v.d.A. niet minder, om maar te zwijgen van de Boerenpartij.

Wat de oorzaken van de crisis betreft lijkt het me onrechtvaardig deze regering te verwijten een onsolide financieel beleid te hebben gevoerd. Het vorige kabinet deed dat niet minder.

Wat dat betreft hebben alle grote partijen elkaar niets te verwijten. Bovendien moet dan vast staan dat een ander beleid mogelijk is. En wat dat betreft — welke regering we ook krijgen — het Nederlandse volk zal eraan moeten wennen veel te moeten betalen om het land ook in de toekomst leefbaar te houden. Er zal niet zo veel veranderen, om de eenvoudige reden dat er niet veel veranderd kan worden.

De P.v.d.A. en het kabinet is kennelijk ook niet onschuldig aan deze crisis. Te snel stond men klaar met het „onaanvaardbaar” terwijl tussen verantwoordelijke politici nog de mogelijkheid was tot overleg. Over een zaak, waarover we het in de toekomst toch min of meer eens moeten worden.

Amelink.

men, maar of er überhaupt beginselverklaringen in de grondwet een plaats moeten hebben. Het laatste wordt ontkend; geen christelijke, geen gereformeerde, maar ook geen liberale of socialistische of rooms-katholieke. Dát is het standpunt van de liberale mr. J. Heemskerk Azn (nog te noemen), de vrijzinnige prof. P. J. Oud; de christelijk historische De Savornin Lohman, van antirevolutionairen als prof. mr. A. Anema en mr. J. A. de Wilde, van een rooms-katholiek staatsrechtstheoreticus als Struycken. De gemeenzaamheid van dit standpunt maakt Heemskerk niet christelijk historisch, Oud niet antirevolutionair, Struycken niet liberaal, Anema en De Wilde niet rooms-katholiek. Men lette er voorts op dat hier Anema en De Wilde geciteerd worden uit de periode toen de oudere G.P.V.-ers nog met deze 'mannen broeders' optrokken.

We wijzen er verder op dat het innemen van dit standpunt ook geenszins inhoudt dat mannen als Anema en De Wilde heimelijk voorstanders zouden zijn geweest, of Lohman, van een soort 'état athée', een staat zonder God. Heel hun politieke optreden bewijst het tegendeel. Bovendien overschatten men in dit opzicht de betekenis van de grondwet niet. Ze is niet meer dan een soort geraamte in het geheel van onze constitutie. Wil men hier, overigens ten onrechte, van een grondwet zonder God spreken, dan bewijst heel ons staatsbestel dat zulk een 'grondwet zonder God', beter gezegd: zonder geloofsbelijdenis, dat zulk een grondwet nog niet betekent een constitutioneel athée of een reine athée: heel onze wetgeving en heel het optreden b.v. van een Koningin Wilhelmina bewijzen dat we onder zulk een grondwet nog wel een staatsbestel kunnen hebben waar God geëerd wordt. Men denke aan de beschermde vrijheid van de kerk, de christelijke pers, het christelijk organisatieleven.

Ad 2) We menen dat Oud hier gelijk heeft. Wanneer b.v. de grondwet bepaalt dat het onderwijs voorwerp is van de aanhoudende zorg der regering zegt dat op zichzelf niets. Die bepaling stond ook voor de onderwijsconferentie in de grondwet. Het is maar de vraag hoe, op welke wijze, in welke geest en richting de regering deze aanhoudende zorg gestalte geeft. Voor de vrijheid b.v. van het christelijk onderwijs biedt deze uitspraak geen enkel houvast; dat ligt in de wet.

Ad 3) Wat Lohman hier opmerkte geldt van heel de wetgeving, waarvan de grondwetgeving een onderdeel is. Wanneer de strafwet moord en doodslag strafbaar stelt, de grenzen van de strafmaat bepaalt, dan zijn er talloze variaties als de vraag aan de orde komt waarom de wetgever deze misdrijven strafbaar stelde. Voor de één geldt hier het geopenbaarde gebod Gods, voor de ander de rechtsbescherming van de enkele staatsburger, voor een derde de openbare orde, bij een vierde spreken alle factoren mee. De zaak is zeker van het grootste belang. Geen grotere vastheid is er dan dat in het geweten van het volk de eerbied leeft voor het goddelijk gebod. Maar dat behoeft de wetgever niet uit te spreken. Hij moet de moord en de doodslag strafbaar stellen. Dát is de zaak. De vraag waarop deze strafbaarstelling ten diepste rust, hoe belangrijk ook, is geen zaak die in de wet behoeft te worden neergelegd.

Ad 4) De grondwet géén geloofsbelijdenis. Reeds om deze reden dat er voor een geloofsbelijdenis geloof nodig is dat beleden wordt. Dat is in ons huidige staatsbestel dan het geloof van overheid en volk. Zulk een gemeenschappelijk geloof, men kan het betreuren of niet, is er niet, of het moest een geloof boven geloofsverdeeldheid, in de geloofsverdeeldheid zijn, een grootste-gemene-deler -geloof van de meerderheid. Gedoogt Gods heilige Naam dat? Men leve toch niet bij de fictie van een 'corpus christianum'. Dat is de kerk. Of bij de andere: van 'de gedoopte natie'. Wie dat wel doet miskent de historische situatie en dat is nu precies niet christelijk-historisch. Bovendien: men durve nu eens de konsekwenties aan van 'Dordt': dat de kerk niet ident is met de volkeren of met het volk, maar dat zij uit het volk, uit de volkeren uit-verkoren is en wordt.

Ad 5) Men denke aan het strafbaar zijn van de bigamie. Op welke grond rust die strafbaarstelling? Voor de christen is hier de invloed van de leer van Christus bijna tastbaar in de wetgeving. Maar de zaak is ingewikkelder dan ze lijkt. Het belangrijke is echter dat bigamie strafbaar is.

Ad 6) Hier zou men tegen Struycken willen opmerken dat „Gods verhouding tot de mensen” weliswaar niet door een grondwetsartikel wordt bepaald — ware dat het geval dan zou die ver-

houding ook bij grondwetswijziging veranderd kunnen worden! — doch dat ze daarom nog wel zou kunnen worden erkend. Intussen: ook dan zou deze zaak bij grondwetswijzigingen een stuk worden op het politieke schaakbord.

Ad 7) Men denke aan het program van de Duitse N.S.D.A.P. met zijn „positief christendom”. Een ledige huls. En erger. Of aan een N.S.B. grondwet, die, ware ze ooit tot stand gekomen, Nederland zou verklaard hebben tot een 'God belijdende staat'. Anema heeft gelijk: Phrasen waarborgen niemand en niets. En dat moet nu juist de wet doen: voorschrijven wat geschieden en niet geschieden moet en dat met de sancties bij overtreding.

Ad 8) Op de hier door Anema aangegeven wijze werken beginselen en beschouwingen, goede en kwade in de (grond)wetgeving door. De grondwet van 1848 miste een liberale beginselverklaring, doch droeg een onmiskenbaar liberale signatuur. Anema's opmerkingen betekenen dus allermint een pleidooi voor een 'neutrale' grondwet. Zijn: „Zo moet het blijven” betekent dus dat christelijk politieke beginselen in de wetgeving niet moeten doorwerken per beginselverklaring in de grondwet, maar tot uitdrukking moeten komen in de rechtsregelen, die uit die beginselen voortvloeien.

Ad 9) Als men de beginselverklaring van 1925 in de zuidafrikaanse constitutie leest, rijzen meerdere vragen: „Het volk van de Unie erkent de soevereiniteit en de leiding van God Almachtig”. Wie zijn: het volk van de Unie? De afrikaans sprekenden? Of ook de engels sprekenden? Horen de naturellen er bij? Wat houdt de erkenning van de soevereiniteit Gods in concreto in? De apartheidspolitiek? Indien dat het geval mocht zijn is dan die politiek via dit artikel van de constitutie gedekt. En als die apartheidspolitiek nu eens niet in overeenstemming is met de geopenbaarde wil van God, dan baat het ook al weinig dat in de constitutie staat dat het volk van de Unie de soevereiniteit van God erkent. Het volk van de Unie erkent Gods leiding. Betekent dat ook dat het volk van de Unie de leiding Gods erkent in de dekolonisatie van Afrika? En wie wordt in dit artikel der constitutie bedoeld met 'God Almachtig'? De staatsgod of gewoon de God en Vader van onze Here Jezus Christus? En als dat laatste bedoeld is, waarom staat het er dan niet? Of staat het er niet omdat het volk van de Unie daar wel eens beroering over zou kunnen krijgen, als er n.l. stond: „... van de God en Vader van onze Here Jezus Christus”. Dus trekt men zich terug op: 'God Almachtig'? Daar kan zelfs de jood nog mee instemmen. Voelt men niet hoe onwaarachtig dit alles is? Schijnbaar eert men God door zijn Naam te noemen in de constitutie. In werkelijkheid onteert men Hem, door zijn vólle Naam te verzwijgen.

Ad 10) Men komt bij al deze ontwerpen onder de indruk van de fraseologie. Voor de Proeve 1950 werd dan voorgesteld: „Het staatsbestel van het Koninkrijk wordt gedragen door de erkenning van God als de Bron en Schepper van het recht.” De Schrift leert ons dat God, de God en Vader van onze Here Jezus Christus dan, alle dingen draagt, voor alle scheepsel de vaste grond is. Volgens het voorstel 1950 zou zijn uitgesproken dat het staatsbestel niet rust op Hem als de vaste grond, maar op een erken-

ning van God als de Bron enz., dus op een menselijke grond en die is nog al wankel. God — we vragen weer: de God en Vader toch van onze Here Jezus Christus? Een andere God is er niet. En onduidelijkheid op dit punt is zonde. Want God is één: niet de God en Vader van onze Here Jezus Christus in de kerk en een 'God Almachtig' in de staat! Onder de schijn van God te eren ligt de zonde tegen het eerste en die tegen het derde gebod voor de deur. Voorts wordt hier gesproken van God als de Bron en de Schepper van het recht. Nu is God de Oorsprong en de Schepper aller dingen. Maar hier wordt gesproken van de Bron en de Schepper „van het recht”. We vragen: van wèlk recht? Van het recht, het positieve recht van de Nederlandse grondwet en de daarop gegronde wetten? Of van het recht, zoals het nog geformuleerd moet worden? Maar dat is het werk van mensen, wier beste werken onvolkomen en met zonden bevestigd zijn. En voorts: Op welke wijze is God de Bron en Schepper van 'het' recht? Door of zonder openbaring in zijn Woord? Indien dóór zijn Woord: we vinden in de Schrift toch 'het recht' dat anno 1966 in Nederland moet gelden niet kant en klaar voor ons? Zodat we maar willen zeggen van deze en dergelijke formules: wóórden en anders niet.

Ad 11) Maar bepaald ergerlijk is als bij een voorstel van deze inhoud wordt opgemerkt dat „de erin uitgedrukte waarheid niet te kort doet aan de vrijheid om er anders over te denken”. Daar ziet men hoe hol dergelijke stoer schijnende uitspraken zijn. De wet, ook de grondwet, bedoelt de aan de wet onderworpenen, ook de wetgever zelf, te verbinden tot opvolging der wet. Doch hier, als het over de erkenning van God als de Bron en Schepper van het recht gaat, zegt de wetgever: U moogt er ook anders over denken. Hetgeen betekent dat in ons staatsbestel ook de koning „er anders over denken mag”. Immers ook de koning is niet vrij van de wet, maar gebonden aan de (grond)wet. Die heeft hij bezworen. Zou de in 1950 door de minderheid der commissie Van Schaick voorgestelde formule in de grondwet zijn opgenomen, dan zou de koning bezweren dat God „de Bron en de Schepper van het recht” is, maar aan zijn eed op dit punt niet zijn gebonden. Hij mag er ook „anders over denken”. Wat een grondwettelijke hypocrisie zou met zulk een vroomklinkende grondwetsbepaling zijn ingevoerd!

Slotsom

Wij maken thans de rekening op. En sluiten ons op door Oud, De Savornin Lohman, Anema en Struycken genoemde en in onze aantekeningen voorts aangevoerde gronden aan bij de mening dat de grondwet en de wet niet de plaats zijn voor beginselverklaringen en richtsnoeren voor het overheidsbeleid.

Men versta ons wèl: dat houdt allermint in een pleidooi voor een 'staatkunde-zonder-God' of voor neutraliteit in de politiek. Maar het gaat slechts over de wijze waarop de vreze des Heren in staatkunde, staatskunst en politiek vorm en gestalte verkrijgt.

We hopen in volgende artikelen nader in te gaan op de artikelen 4 en 6 van de politieke richtlijnen van het G.P.V.

G. Visee.

Zwakken en sterken

Tekst van een avondwijding, gehouden voor de studenten van S.S.R., afd. Wageningen op woensdag 12 oktober 1966.

Lezen: 1 Kor. 8

Elspeet in opspraak.

Wat mij ergert in deze affaire is, dat de grote hoop der christenen zo emotioneel afstand neemt van wat hun zware broeders op de Veluwe klaar maken. Ik vraag van niemand, dat hij aan hun kant gaat staan, maar wat van een christen wel gevraagd mag worden, dat is een zekere feeling voor de problematiek, die hier achter steekt.

Wat is hier eigenlijk aan de orde? Onlangs heeft een psychiater in een analyse van onze tijd gezegd, dat kenmerkend voor de moderne mens zijn bijzondere gevoeligheid voor pijn en leed is.

Inderdaad. Er zijn vandaag talloze mensen, voor

wie er blijkbaar geen groter goed bestaat dan het lichamelijke welbevinden. Zo zijn b.v. de PSP-ers bereid, de voor het menselijk leven uiterst gevaarlijke atoombom af te schaffen en daarmee het risico te nemen, dat het russisch of chinees geweld over hen komt. Als je dan tegenwerpt, dat er toch Geestelijke waarden zijn, die, hoe dan ook, verdedigd moeten worden tegen het barbaarendom, dan lachen ze je uit en zeggen: wat wou je met die Geestelijke waarden, als het mensdom het bestaan zelf er bij inschiet. Men doet net alsof het menselijk leven tot een basis-bestaan gereduceerd kan worden, door er de Geestelijke waarden van af te trekken: het middeleeuwse natuur-genadeschema in modern gewaad. Het lichamelijke welbevinden is de hoogste waarde, die zelfs tegen de prijs van de geestelijke goederen gekocht mag worden.

Deze mentaliteit lijkt mij ook aanwezig bij de

vele christenen, die hun zware broeders van de Veluwe even lichtvaardig als hartgrondig veroordelen. Ze schijnen er wel steke-blind voor, dat er voor bepaalde mensen levenswaarden zijn (b.v. de afhankelijkheids-relatie tot de Hemelse Vader), die uitgaan boven het lichamelijke welbevinden. Waarden, terwille waarvan zij groot lichamelijk risico menen te moeten nemen.

Ik behoer zelf niet tot de tegenstanders van het vaccin. Al mijn kinderen (5) hebben alle gebruikelijke inenting ondergaan. Daarover dus geen misverstand. Toch ben ik er diep van overtuigd, dat God te allen tijde kinderen gehad heeft, heeft en hebben zal, die principiële tegen deze dingen zijn en dat Hij op die kinderen even zuinig is als op al de anderen. Ik lees in mijn Bijbel, dat de Here God zulke christenen, die leven in een cultuur-protest — zwakken, noemt de Bijbel ze, angstvalligen, zou je ook kunnen zeggen —, op mijn weg plaatst om te zien, hoe ik op hun opvatting zal reageren, om te zien, of ik bereid ben de risico's, die zij om des gewetens wil menen te moeten nemen, voor mijn deel mee te dragen, kortom, om te zien, of ik deze christenen het licht in de ogen zal gunnen.

Dat laatste is beslist een teer punt. Ik kom zelf uit kringen, waar men tegen verzekeren was (ik zeg: wás; het is niet meer vol te houden, zeker niet in het bedrijfsleven). Maar het is voor mij niet moeilijk om in de familie-geschiedenis aan te wijzen, dat dat zwakke voor-geslacht van mij met z'n standpunt meer last van christenen dan van niet-christenen gehad heeft. En dan in de Bijbel te lezen, dat de zwakken in de hoede en de attentie van hun sterke broeders worden aanbevolen!

Paulus, die het in zijn brieven over de zwakken en de sterken heeft, behoorde zelf tot de laatsten: de aarde is des Heren, mitsgaders hare volheid.... Maar de apostel heeft zijn sterk-zijn nooit bewezen door de zwakken belachelijk te maken. Integendeel, hij heeft ze juist ontzien om des gewetens wil. Wanneer zullen christenen eindelijk eens zuinig worden op het geweten van hun mede-christenen!

God houdt de zwakke christenen, zeg maar: de rare exemplaren van de soort, expres in stand om te zien of het sterk-zijn van de sterken echt is of would-be-gedoe. Er zijn nl. sterken, die niet uit overtuiging sterk zijn, maar alleen maar, omdat het zo lekker makkelijk is en omdat je je dan zo lekker weinig van de wereld hoeft te onderscheiden. Van die zogenaamde sterken hebben de zwakken het meeste last. Want christenen, die helemaal opgaan in de wereldse cultuur, kunnen er niet zo best tegen, wanneer tegen die cultuur geprotesteerd wordt, vooral niet, als dat gebeurt op de onbeholpen wijze der zwakken. Ze generen zich voor de zwakken tegenover de wereld en haasten zich te zeggen, dat die mensen tot heel achterlijke kerkjes behoren. Over oecumenische

breedheid gesproken!

Men deed beter te bedenken, dat de moeilijkheid der zwakken in zekere mate ons aller probleem is. Wij leven in een tijd, waarin secularisatie en religie tegenover elkaar staan. Er is goede secularisering, die een slecht soort religie opruimt, accoord en bravo zelfs, maar er is ook slechte secularisering, die de goede religie aantast. Waar ligt nu de grenslijn tussen goed en slecht? Tasten we op dit punt niet allemaal? Wat dacht je, voor een niet-gelovige heeft toch elke gelovige iets elspeet-achtigs? Het verschil tussen sterk en zwak is daarom meer gradueel dan principieel, zoals trouwens uit de woorden zelf valt op te maken.

Bovendien, is er soms geen reden om vandaag te protesteren tegen een maatschappij, die wat het lichamelijke betreft zich doodloopt in hygiënisme, terwijl in het geestelijke stelselmatig iedere bescherming wordt afgebroken? Laat het waar zijn (en het is waar), dat de zwakken op zwakke, aanvechtbare wijze protesteren, maar is er onder de christenen zelfs geen affiniteit meer met dat protesteren zelf?

Ja, maar — ze brengen anderen in gevaar met hun vreemd gedoe. Mag ik vragen: doet een dienst-weigeraar anders? Wat merkwaardig toch, dat deze vorm van zwakte door iedereen ontzien moet worden. De dienst-weigeraars worden niet met modder gesmeten, integendeel, en terecht, — ik heb daar zelf ook niet de minste behoefte aan. Maar dan ook gelijk op! Een gezonde maatschappij moet het kunnen opbrengen om deze over-scrupuleuzen, die trouwens tot dusver altijd een kleine minderheid gevormd hebben, te verdragen. Ze vervullen een nuttige functie, zoals de Rechabieten onder Israël (zie Jerem. 35).

Maar nu moet ik ook aan het adres van sommige zwakken iets scherp zeggen, want ze zijn niet allemaal zo „zwak” als ik ze nu voorgesteld heb. Sterk-zijn is een zaak van het geweten. Maar zwak-zijn ook. En niemand mag heersen over het geweten van een ander, ook geen dominee. Wanneer het standpunt van de zwakken als een gebod gehanteerd wordt, waarmee men het geweten van anderen tyranniseert, dan valt daar geen goed woord van te zeggen. Zwak moet ook hierin zwak durven zijn, dat het afziet van elke vorm van heerszucht. Zwak is op z'n indrukwekkendst, wanneer het handelt vanuit de eenzaamheid der persoonlijke beslissing, die aan anderen zo weinig mogelijk last bezorgt.

Maar omdat ik vermoed, dat onder jullie meer sterken dan zwakken zijn, wilde ik me toch hoofdzakelijk tot de sterken richten. Nog eens, het zit me hoog, dat het vonnis over de zwakken zo vanzelfsprekend geveld wordt. Moeten we soms voor de zwakken niet juist een zwak plekje van binnen hebben, ondanks het kaf, dat ook bij hen (waar niet?) onder het koren is? Of is sterk hetzelfde als ruw en lomp en hautain?

Wageningen.

H. de Jong.

De liefde verblijdt zich niet over de ongerechtigheid maar is blij als men het goede betracht

De liefde houdt geen boek van het kwade. Ze houdt de zonde van anderen niet bij, maar vergeeft en vergeet gemakkelijk. Daarmee in overeenstemming schrijft Paulus verder: De liefde verblijdt zich niet in de ongerechtigheid.

De beste vertaling die ik vond luidt: Liefde is er niet blij mee als anderen zich misgaan.

Daarmee zijn we het natuurlijk hartelijk eens. Hoe zou een christen er anders over kunnen denken! Ongerechtigheid is immers zonde en wie zou nu blij kunnen wezen met de zonde?

Toch is het een veel voorkomend kwaad, dat men blij is met de ongerechtigheid. Het komt voor in de wereld, maar ook wel in de kerk. Christenen zijn hiervoor niet onvatbaar. Bewijzen uit Schrift en historie zijn er vele.

David moet in Psalm 35 klagen: „Als ik hinkte waren zij verblijd”. Als het met hem mis ging waren zijn vijanden verheugd.

We kennen allen de geschiedenis van Simeï uit II Samuël 16 : 7: „Aldus nu zei Simeï in zijn vloeken: Ga uit, ga uit, gij man des bloeds en

gij Belialsman. De HERE heeft op u doen wederkomen al het bloed van Sauls huis, in wiens plaats gij geregeerd hebt; nu heeft de HERE het koninkrijk gegeven in de hand van Absalom uw zoon; zie nu, gij zijt in uw ongeluk, omdat gij een man des bloeds zijt”. Simeï zal wel in z'n handen gewreven hebben van blijdschap en gedacht hebben: God zo, lekker dat dit hem overkomt.

Uit het N.T. kennen we de houding van de oudste zoon in de bekende gelijkenis van „De verloren zoon”. Hij heeft niet veel fiducia in de bekering van z'n broer. Hij is er niet blij mee. Als z'n vader hem tot het feest nodigt is hij nijdig en antwoordt: „Zie, ik dien u nu zoveel jaren en heb nooit uw gebod overtreden, en gij hebt mij nooit een bokje gegeven, opdat ik met mijn vrienden mocht vrolijk zijn. Maar als deze uw zoon gekomen is, die uw goed met hoeren doorgebracht heeft, zo hebt gij hem het gemeste kalf geslacht”. Hij zou wel blij geweest zijn als „die zoon van u” maar in de ongerechtigheid was omgekomen.

Corinthe was een stad van veel ongerechtigheid. Corinthisch-leven was een bekende uitdrukking voor: zich misgaan aan uitpattingen en allerlei ongerechtigheid. Daar was alle gelegenheid om het kwaad, dat anderen deden, verder te vertellen. Dat doet een mens graag. Het goede van anderen verbreiden we niet licht en we „geloven” er niet alles van. Maar de zonden van anderen worden soms met smaak verteld.

De partijschappen in de gemeente van Corinthe zullen ook wel aanleiding gegeven hebben tot dit kwaad. Zou de Paulus-partij geen binnenpret gehad hebben als de Petrus-partij faalde? Of één van de leden van die groep? En zou de Christus-partij geen genoeg hebben gehad in het uitmeten van de fouten van de Apollos-mensen? Als partijzucht ons beheerst vallen de zonden van de anderen ons wel in het oog, terwijl we blind zijn voor eigen gebreken. Maar dan beheerst de liefde ons niet. Waar liefde woont ontstaan trouwens geen partijen in de kerk.

In de wereld is leedvermaak als anderen falen. Zou er in onze dagen geen „Schadenfreude” zijn over Koekoek, die er nu zo fijn ingelopen is? Vermoedelijk is de blijdschap hierover groter dan de vreugde, die er zou zijn als hij van de dwaling zijns wegs zou terug gekomen zijn.

Maar laten we ons maar niet verbeelden, dat wij ons nooit kunnen verblijden over de zonden van anderen. Dat zeggen we natuurlijk niet, maar daarom kan het nog wel zo zijn. We lopen altijd weer gevaar ons beter te achten dan de anderen. We zijn niet onvatbaar voor de zonde van de Farizeeër uit Lukas 18. We zijn toch eigenlijk wel een graadje beter dan vele anderen. Beter dan de wereld. Maar ook beter dan vele halve christenen. Natuurlijk erkennen we dat dit zo is door Gods genade. Zeker, maar het is dan toch maar zo!

De zonden van anderen worden soms breed uitgemeten. Er kan geen slak ergens kruipen of er wordt flink zout op gestrooid. Elk onkruidje, dat we in anders tuin opmerken, wordt gesignaleerd. De minste afwijking van Schrift en belijdenis, die men meent te constateren, wordt met krijt gemerkt.

Als iemand van een traditie afwijkt, wordt dit aangemerkt als het zich bevinden op een hellend vlak, dat naar de hel voert. Het is alsof sommigen er een genoeg in hebben de fouten van anderen wijd en zijd te verbreiden. Wat te erger is als eigen gebreken angstvallig worden verzwegen. Zo doet de liefde niet.

Zo deed de Here Jezus niet. Als de Schriftgeleerden en de Farizeeën de overspelige vrouw tot Hem brengen, zullen ze wel geen medelijden met haar gehad hebben. Haar zonde was duidelijk bewezen en sterven moest ze. Maar de Heiland wijst niet allereerst op haar zonde. Maar Hij zegt: „Die van u zonder zonde is werpe de eerste steen”. Dan druipten ze allen af. En dan zegt de Here Jezus: Heeft niemand u veroordeeld? Dan doe Ik het ook niet. Ga heen, zondig niet verder.

Waarom zou de liefde zich niet over de ongerechtigheid verblijden? Omdat de ongerechtigheid het leven verknoot. Van hem die haar bedrijft en van hen, tegen wie ze bedreven wordt. De liefde begeert het welzijn van de naasten. Zelfs van tegenstanders. Ja, van vijanden.

Als we iemand liefhebben zijn we blij als het hem goed gaat. Wat kunnen ouders zich verblijden over hun kinderen, die het goed hebben. Zo zullen christenen zich verblijden als het anderen goed gaat. En daarom zullen ze verdriet hebben over de ongerechtigheid. Want waar ongerechtigheid heerst daar gaat het niet goed. Haar wegen leiden tot de dood. Daarom mogen christenen zich niet verblijden over de ongerechtigheid.

Maar de liefde verblijdt zich over of met de waarheid. Dit woord „waarheid” staat hier in tegenstelling met ongerechtigheid. Met dit laatste wordt bedoeld: het kwade doen, de zonde doen. En met „waarheid” wordt hier bedoeld: het goede doen, de waarheid gehoorzamen, naar uitwijzen van het Evangelie leven. De liefde verblijdt zich erin, wanneer ze anderen als vrome christenen ziet wandelen.

Waarschijnlijk vinden we dit gebruik van het woord „waarheid” wat vreemd. Voor ons tegenwoordig taalgevoel is dat ook vreemd. Wij zullen nooit van iemand zeggen, dat hij de waarheid doet! Wij denken bij waarheid bijv. aan de ware leer. Of aan de overeenstemming van denken en zijn. We zeggen: Hij spreekt de waarheid, hij belijdt de waarheid. Maar dat iemand de

waarheid zou dóén, vinden we maar een rare uitdrukking.

De Schrift spreekt zo wel. Bijv. in Joh. 3 : 21: „Maar wie de waarheid doet, gaat tot het licht”. Dat is: Wie oprecht wandelt en oprecht handelt. De tegenstelling „ongerechtigheid-waarheid” komt ook voor in Rom. 2 : 8: „der waarheid ongehoorzaam en der ongerechtigheid gehoorzaam zijn”.

Zo ook in II Thess. 2 : 12: „opdat allen worden geoordeeld, die de waarheid niet geloofd hebben, doch een welgevallen hebben gehad in de ongerechtigheid”. Ook in de brieven van Johannes komt deze tegenstelling voor.

Hier in I Cor. 13 zegt Paulus: De liefde is blij met een echt christelijke handel en wandel. Ze verheugt zich er in als ze hier en daar bemerkt, dat de wil Gods wordt betracht. We zouden het kunnen zeggen in de woorden van Ps. 119 : 32:

„Ik ben een vriend, ik ben een metgezel van allen, die Uw naam ootmoedig vrezen en leven naar uw Goddelijk bevel”.

Simon de Farizeeër verblijdt zich niet over de daad van de zondares. Hij dacht bij zichzelf: „Als dit een Profeet was zou Hij weten wie en wat voor een vrouw het is die Hem aanraakt; zij is immers een zondares”. Hij wil maar zeggen: Van zulk een deerne is geen goeds te verwachten. Maar de Here Jezus dacht en sprak anders. Hij verblijdde zich in de waarheid!

Hetzelfde zien we in de geschiedenis van de Hoofdman over honderd en de zieke knecht uit Lukas 7. Van hem zullen de Joden wel niet veel goeds verwacht hebben. Maar de Here Jezus zegt: „Zelfs in Israël heb ik zulk een geloof niet gevonden”.

God is liefde. Hij verblijdt zich als een zondaar zich bekeert van de ongerechtigheid tot de waarheid. Jona doet anders. Hij is niet blij als Nineve zich bekeert. Als hij merkt, dat God „berouw had over het kwade, dat Hij gesproken had hun te zullen doen en het niet deed”, „verdroot het Jona met groot verdriet en zijn toorn ontstak”.

Als de liefde Gods ons vervult dan zullen we ons verblijden als zondaren zich bekeren. Wie of wat ze waren of zijn doet er niet toe. Waar we ook maar bemerken, dat de wil des HEREN gedaan wordt, daar zullen we ons verheugen.

En die liefde beperkt zich niet tot eigen kring of kerk. Maar zij strekt zich uit over alle kringen, waar het leven gezocht wordt in Jezus Christus. Wij kunnen vaak geen goeds zien van anderen. We hebben onze „maren”. Tegenover iets goeds dat niet ontkend kan worden stellen wij veel kwaads, dat er ook is naar onze mening. Laten we het goede waarderen. Waar het maar gevonden wordt. En er blij mee zijn. Zelfs als onze „vijanden” iets goeds doen, zullen we dat waarderen. En dat maar zeggen ook. Als er blijdschap is in de hemel, zouden wij ons dan niet verblijden De liefde doet het wel. En als wij het niet doen ontbreekt ons de liefde. Dat wil zeggen: Dan ontbreekt ons alles.

H. J. Jager

BOEKBESPREKING

Walter Trobisch: **Ik had een meisje lief.** Een vertrouwelijke briefwisseling. (Wageningen, Zomer en Keuning, z.j.).

Dit eenvoudig maar smaakvol uitgegeven boekje geeft in ruim negentig bladzijden de ongewijzigde briefwisseling tussen een Europees (Duits) predikant en diens vrouw enerzijds, en diens oud-leerling, een jong Afrikaans leraar en diens geliefde anderzijds. Ze werd oorspronkelijk in het Frans gevoerd in het tegenwoordige Kameroen (West-Afrika), toen Trobisch daar aan een middelbare school les gaf en vaak door jonge mensen om raad werd benaderd.

Deze correspondentie is niet alleen vertrouwelijk, ze is ook zeer openhartig. Dat dit geschrift een best-seller is geworden (vertaald in alle West-Europese en bovendien nog in bijna veertig Afrikaanse en Aziatische talen), is uit die openhartigheid alleen echter niet te verklaren. Er zijn immers tegenwoordig legio geschriften op dit gebied, van zakelijke informatie tot praktische zielszorg, die de verhullende taal ver achter zich laten. Neen, het geheim van dit werkje ligt dieper: het ligt zielkundig gezien in de grote openheid van de schrijver voor de vragen van de ander, vragen waarin miljoenen jonge mensen hun eigen conflictsituatie blijkbaar hebben herkend, — en religieus gezien in zijn diepe, door de bijbelse openbaring bepaal-

de levenswijsheid. Dit boekje kan ouderen de valse schaamte helpen overwinnen en tegelijk jongeren de echte schaamte leren beschermen als een gave van hun God.

In zijn korthed, zijn eerlijkheid, en zijn openheid, ook voor bijzondere situaties, is dit boekje voluit modern. Het is ook levendig, en verrassend praktikaal, geboren als het is uit de gedachtenwereld van het Hooglied en de Spreuken.

Conclusie: u koopt dit boekje voor nog geen drie gulden, u toetst het aan uw Bijbel, en daaraan alleen, en u helpt er uw uit-groeiende „tieners” buitengewoon mee.

J. Bosch.

☆

Dr. C. Rijnsdorp: **De moderne roman in opspraak** (Kok, Kampen, z.j., Boeketreeks no. 98).

In dit boekje zijn ongeveer zestig recensies gebundeld uit de jaren 1959-1965. Recensies van moderne romans, verschenen in het bekende Rotterdammer-kwartet. De meeste gedateerd, echter niet alle (een kleine slordigheid? vergelijk woord vooraf), en aan de hand van de alfabetische orde van de auteursnamen, zodat de visie op een bepaalde schrijver van wie meer dan één werk wordt besproken, perspectief verkrijgt. Zo moet u trouwens het hele boekje lezen. De waarde van het geheel gaat dan ver uit boven de informatie over een enkeling, of dat nu Vestdijk is, of Wolkers, of Blaman, of Henry Miller, of welke andere schrijver ook. De moderne literatuur is allerwegen op de spraak tegenwoordig. Te weinig echter in opspraak. Althans: aan een genuanceerd oordeel gepaard. Dat nu geeft Rijnsdorp.

Wie deze reeks als geheel leest, ontmoet een wijs en warmvoelend mens die wars is van een formuleerbaar systeem, maar vanuit zijn geloofsverwachting reageert op mensen van de 20e (en de 21e) eeuw, zoals die in de roman en novelle van vandaag zichtbaar worden. Met welk een spanning dat gebeurt, kunt u ervaren uit de lektuur van het boekje zelf.

J. Bosch

PERSSCHOUW

Onze waanzinnige wereld

Binnen het tijdsbestek van één uur las ik in een aantal kranten de volgende uitspraken:

„In het Vaticaan bidt de Paus een noodkreet: „In Godes naam, houdt op”. In het Witte Huis moet een president massale doses slaapmiddelen slikken om een paar uur rust te vinden tussen de hartverscheurende beslissingen die hij te nemen heeft. In het glazen huis van de VN zegt Oe Thant gelaten: „De wereld is gek geworden: de derde wereldoorlog is reeds begonnen.”

De strijd in Vietnam stelt de klemmende vraag: „kan het Vietnamse conflict ons in de nucleaire catastrofe storten?” Het franse weekblad l'Express heeft zijn correspondenten in alle werelddelen het antwoord op die vraag laten zoeken. Hun slotsom was: „Ja het kán”. Ze zeggen niet dat het zál gebeuren, ze zeggen dat het mógelijk is. Zij zien die mogelijkheid niet in een conflict tussen Amerika en China. Zij ontwaren haar in China's tactiek die de Sowjet-Unie naar een dodelijk alternatief drijft: niets doen in Vietnam en daarmee iedere aanspraak op enigerlei voormanschap in het wereldcommunisme schromelijk verliezen, of zich storten in de wederzijdse zelfmoord van een nucleaire slagenwisseling met de V.S.”.

In een dagblad-interview verklaarde deze week prof. dr. Ph. B. Smith, secretaris van de Nederlandse Pugwash-Comité: „De kansen zijn verschrikkelijk klein voor ons om een oorlog (met kernwapens) te vermijden. Ik geloof dat het niet zal lukken, maar ik hoop dat ik ongelijk heb.” Is dat een algemeen gevoelen op de Pugwash-besprekingen, bij de Amerikanen, bij de Russen?, vroeg daarop de interviewer. „Dat is het, lijkt me”, antwoordde de hoogleraar.

In het oktobernummer van het belangrijke engelse maandblad Encounter schreef Lord Chalfont, voorheen officier en redacteur voor militaire zaken van The Times, nu de minister van ontwapening in Engeland: „We gaan een periode van groot en groeiend gevaar tegemoet... Het is zeer waarschijnlijk, dat we een tijdperk binnentreden van ongekend gevaar voor het internationale machts-evenwicht.”

Naar de overtuiging van hen die het weten kunnen is de dreiging van een nucleaire vernietigings-oorlog dus groter dan ooit.

Tot overmaat van ramp werd ook nog meegedeeld dat de wereldvoedselpositie ten gevolge van het uitgeven der voedselreserves aan de gebieden waar honger geleden slechter is dan ooit.

Beseffen wij als christenen, als kerk? wat dit alles betekent?

Zien we daarin de hand Gods?

Zou het óók met het oog daarop niet tijd worden dat we onze dwaze, zondige en Godonterende ruzies aan kant zetten?

Zouden we niet met meer kracht dan ooit en dan met woord en daad gaan getuigen van Jezus Christus en Zijn komend rijk?

C. V.

☆

In Memoriam ds C. P. Boodt

Enige tijd geleden werd in „Ons Kerkblad” van de Gereformeerde Kerk van Leerdam een artikeltje geplaatst over wijlen ds C. P. Boodt.

Velen van onze lezers zullen wel van hem hebben gehoord.

Hij was een predikant met een buitengewoon scherp en diep inzicht in de Schrift. Bovendien bezat hij de gave om de dingen die hij zeggen wilde raak en direct te zeggen. Voorts was hij een moedig man. Als het ging om de zaak van zijn Meester vreesde hij niets en niemand.

Het sprak wel als van zelf dat hij in de oorlogsdagen door de Duitsers werd ingerekend. En kort na de oorlog is hij ten gevolge van de marteling die hij in het concentratiekamp had ondergaan gestorven.

Het artikel dat in Ons Kerkblad werd afgedrukt en dat ik hier overneem werd indertijd geplaatst in de Nieuwe Provinciale Courant. Volgens ons Kerkblad werd het „kennelijk geschreven door de heer P. Jongeling, destijds hoofdredacteur van genoemde krant”.

Hier volgt het:

Ds. C. P. Boodt.

Wie kent hem niet? Hij was onverschrokken in zijn strijd tegen het Nationaal Socialisme. Die hem kenden, verbaasde het dan ook niet, dat in maart 1943 de poorten van het concentratiekamp te Vught voor hem opengingen. Zo was de kleine man onschadelijk gemaakt. Tenminste, dat dacht de S.D. (Sicherheidsdienst, P. J.). Maar wij, in het kamp, leerden de kampvechter voor de christelijke vrijheid nu pas goed kennen. Met een ijver, die ons verbaasde, begon hij te werken. De geest in het kamp stond hem niet aan. Dies begon hij zijn strijd tegen de geest van zelfzucht en materialisme. Wij haalden de schouders op. Onbegonnen werk. Maar Kees Boodt had succes. Zijn enthousiasme werkte aanstekelijk. Hij vond al gauw een kring van medewerkers (o.a. Ad. Dijkema, die te Appingedam op laffe wijze door de S. D. vermoord werd). Ongeveer in mei-juni 1943 begon Kees met zijn „Hagepreken”. De eerste keer bij de ziekenbarak tussen de bosjes. Later was de plaats van samenkomst veelal tussen blok 14 en 15. Kees preekte nu iedere zondag. Het aantal luisteraars werd steeds groter, zodat er met het oog op het gevaar van ontdekking in afzonderlijke groepen van ongeveer 20 personen vergaderd werd. Andere predikanten steunden hem in dit werk.

Begin oktober werd er in verband met de weersgesteldheid ingebroken in een lege barak. Dit zou voortaan ons kerkgebouw blijven. De samenkomsten namen nu meer de vorm van een gewone godsdienstoefening aan. Ondanks waarschuwingen van verschillende kanten ging Kees door met ons zondag op zondag te wijzen op de enige troost in leven en sterven.

Ontroerend was het, toen wij voor het eerst samen onze psalmen zongen. Als camouflage stond er een dubbel mannenkwartet opgesteld. Vóór de barak waren bovendien wachtposten uitgezet.

Vaak hebben wij er over gesproken om via het Convent van Kerken toestemming te vragen voor deze samenkomsten, maar onze conclusie was toch telkens weer: niet doen. (Uit latere correspondentie met Dr. Rutgers is mij gebleken, dat het Convent wel geprobeerd heeft iets te bereiken inzake de geestelijke verzorging van gevangenen, maar het resultaat was steeds nihil.)

Heel velen zullen met dankbaarheid terugdenken aan deze diensten onder leiding van Ds. Boodt: Hervormden, Gereformeerden, Evangelisch Lutheranen en Chr. Gereformeerden, samen beleeden we hier ons geloof in Jezus Christus.

Ook aan de evangelisatie besteedde Ds. Boodt zijn vrije tijd. Naar Kees wilde men luisteren. Bij hem was leer en leven één. Hoe van zekere zijde ook werd afgegeven op dominees en priesters, voor Kees had zelfs de meest verstokte atheïst niets dan lof.

Al gauw kon hij beginnen met een catechisatie voor enkele jongens, die mede door zijn werk voor Christus gewonnen waren.

Wij noemden hem: „beroepen predikant te Vught”.

Natuurlijk verlangde Kees ook naar zijn vrouw en kinderen.

Met liefde kon hij spreken over zijn vrouw, of over de ondeugende streken van zijn oudste jongen.

Maar dat echt menselijke verlangen naar thuis deed hem geen ogenblik verslappen in zijn kamptaak. Zelfs aan de S.S.-ers, waarmee hij in de Poststelle in aanraking kwam, bracht hij zijn boodschap. Ondanks zware kampstraffen (eens

kreeg hij 25 stokslagen, en later werd hij in het strafblok geplaatst) zette hij zijn werk voort.

In de zomer van 1944 werd hij naar Sachsenhausen overgebracht. Later sleepten de Duitsers hem naar het beruchte kamp te Belsen. Hier kreeg hij typhus. Hij herstelde echter, al woog hij nu nog maar 90 pond. Om een beetje op te knappen brachten de Engelsen hem na de bevrijding naar een sanatorium te Hildesheim (Dld.). Daar kwam de reactie. Pleuritis en algehele uitputting deden de rest.

God heeft zijn uitgestreden kind thuisgehaald. Zijn werk was af. In het harnas is hij gestorven. Gods Geest, Die hem kracht gaf tot zijn strijd „Pro Rege”, zal ook zijn met zijn weduwe en zeven kinderen.

Namens al hun vrienden brengen wij eerbiedig hulde aan de nagedachtenis van de geloofsheld: Kees Boodt.

Toen ik dit stukje las dacht ik: ja dat was nu echt Kees Boodt.

In het concentratiekamp was zijn prediking een strijd vóór alle dingen gericht tegen de zelfzucht en het materialisme van de gevangenen. Vóór alle dingen moeten immers eigen zonden worden gekend, beleden en weggedaan.

Daarna pas komt de strijd tegen het demonische nazisme!

Als in de strijders tegen de vijanden van God de zonden blijven leven is immers hun strijd in Gods oog onwaarachtig en waardeloos!

Ja, dit was echt Kees Boodt.

En het is ook echt-gereformeerd.

We mogen daar wel goed aan denken als het in de kerk niet goed is, met name als daarin niet het grote gebod wordt beleefd is al haar strijd, werk, actie in Gods oog waardeloos en wordt het onherroepelijk met onvruchtbaarheid geslagen.

Uit dit artikeltje blijkt wel heel duidelijk dat Kees Boodt ook in het concentratiekamp trouw is gebleven aan zijn roeping.

Anders gezegd: hij is in het kamp gewoon met zijn domineeswerk voortgegaan. Hij is zijn ambt blijven bedienen.

En toen hij dat deed was daar om hem de éne, heilige, katholieke kerk. Want overal waar het Evangelie wordt gepredikt en dat Evangelie wordt gehoord is de Kerk. Dan valt alles wat ten onrechte scheiding maakt tussen de gelovigen weg en wordt door de macht van Geest en Woord de ware gemeenschap des geloofs een werkelijkheid.

Dat was een van de schone dingen van het concentratiekamp dat de geloofsgemeenschap welke er in of onder de geloofsverdeeldheid leeft soms zo heerlijk aan de dag trad.

Onlangs las ik nog eens de prachtige biografie van prof. Titus Brandsma de bekende Carmelietenpater die ook in het concentratiekamp is omgekomen, geschreven door H. W. F. Aukes.

Daarin vindt men o.a. dit — het gaat over het verblijf in het kamp bij Amersfoort —: „Vele andersdenkenden behoren, zover dat in een concentratiekamp mogelijk is, tot Titus 'intimi'. Er groeien schone vriendschappen: met een Ds Kaptein uit Groningen, een dr. Gunning, de bekende rector van het Amsterdams Lyceum. Men bidt veel samen en een man als Gunning voelde zich „heel dicht bij Titus in beleving van de Una Sancta” (blz. 135). Als het over de reis van Titus Brandsma van de gevangenis in Kleef naar Dachau gaat horen we: „Onder zijn reisgenoten was Titus' grote vriend, ds Kaptein van Groningen, met wie hij samen het brevier had gebeden en lange gesprekken gevoerd, met wie hij honger leed in Kleef, en die evenals pater Titus nadien in Dachau gestorven is.” En over het verblijf in Dachau zelf schrijft Aukes: „Met zijn goede vriend Ds Kaptein, met Ds Knoop uit Rotterdam, die om zijn felle predicties naar Dachau is gebracht, met de Rotterdamse aalmoezenier van de arbeid rector Kuyper, wien de Pruisen bij een afranseling een oog geheel blind slaan, met de gereformeerde predikant Dr Sietsma en met nog anderen heeft Titus Brandsma warme contacten. De arme stof wordt onbarmhartig geteisterd en snel geruineerd, maar de geest van deze mannen Gods weet zich in de zekerheid der eeuwige dingen. Dat scheidt een krachtige verbondenheid en het bepaalt hoofdzakelijk hun gesprekken. In God vinden zij hun laatste weerstand tegen de barre aanslagen op het zelfrespect” (blz. 149).

Ja, dat was het schone in het demonische concentratiekamp: het **echte** kwam openbaar.

Het slechte, het egoïstische, het duivelse trad nergens zo weezinwekkend aan het licht dan in zo'n kamp.

Maar tegelijk hebben offerbereidheid, naastenliefde, zelfverloochening en bovenal het ware geloof nergens zo heerlijk gebloeid als daar.

De bezettingstijd gaf ons een afschuwelijke „karakterschemering” te aanschouwen. Hoeveel „groten”, ook grote „profeten”, hebben afschuwelijk gefaald in die tijd. Om daarna weer een grote mond op te zetten!

Maar er is Goddank ook heerlijk kinderlijk waarachtig geloof openbaar geworden. De bekende duitse theoloog Dietrich Bonhoeffer was

veilig in Noord-Amerika toen de nazistische monsters zich gereed maakten om het eigen volk en heel Europa in een zee van onbeschrijflijke ellende te storten. Maar hij ging juist toen naar de haard van dit helse barbarisme terug. Daarom hij dat deed vertelde hij later aldus: „Ik ben tot de conclusie gekomen dat ik een fout heb gemaakt door naar Amerika te gaan. Ik moet deze moeilijke periode van onze nationale geschiedenis met de christenen van Duitsland doorleven. Ik zal geen recht hebben om deel te nemen aan het herstel van het christelijke leven in Duitsland na de oorlog, als ik niet de beproevingen van deze tijd met mijn volk deel. . . . De christenen in Duitsland staan voor het verschrikkelijke alternatief of de nederlaag van hun natie te willen opdat de christelijke beschaving kan blijven voortbestaan of de overwinning van hun natie te willen, waarbij onze beschaving vernietigd wordt. Ik weet wat ik te kiezen heb, maar ik kan deze keus niet maken, wanneer ik zelf in veiligheid verkeer.”

Bonhoeffer heeft zijn geloofskeus betaald met zijn bloed.

Op 9 april 1945 werd hij door de Hitlerknechten, in de letterlijke zin van het woord, als een beest opgehangen!

C. V.

A. Zijlstra over „Souvereiniteit in eigen kring”

Snuffelend in oude paperassen vond ik de volgende stellingen waarover de Heer A. Zijlstra refereerde op een vergadering van de Afdeling Zuid-Holland van de Bond van Geref. J.V. op tweede Paasdag van het jaar 1937. In die dagen werd allerwege de grote betekenis van de leer van de soevereiniteit in eigen kring ingezien. En dan speciaal van de visie welke Dooyeweerd en Vollenhoven daarop openden. Zijlstra schreef er ook een enthousiast artikel over in Antirevolutionaire Staatskunde.

- 1 In de thans steeds meer herlevende studie van het Calvinisme moet het bestudeeren van de werken van Dr. A. Kuyper voor ons op den voorgrond staan.
- 2 Nu het Christenland door den toenemenden afval van de Schriftuurlijke waarheid opnieuw en in toenemende mate wordt bedreigd door de tyrannie van den absoluten staat, verkrijgt Dr. Kuyper's geniaal gegrepen principe der soevereiniteit in eigen kring steeds grotere betekenis en waarde voor de bescherming en den opbouw van onze burgerlijkheid.
- 3 Voor Dr. Kuyper gaat dan voorop de belijdenis der soevereiniteit Gods, het diepst beleden en beleefd in het vast geloof in de uitverkiezende genade Gods.
- 4 In alle werk is de diepste drang: het zoeken van de eere van den Drieënigen God, het leeren kennen naar de maat van den mensch van het werk des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes opdat wij Hem in oprecht geloof mogen dienen, Hem, uit Wien, door Wien en tot Wien alle dingen zijn.
- 5 Alleen zóó leeren wij de plaats van den mensch in deze tijdelijke wereld verstaan, belijden wij in gehoorzaamheid aan Schrift en belijdenis der schepping van den mensch in het verbond naar het beeld van God en zien wij ons ambt naar zijn profetische, koninklijke en priesterlijke beduidenis.
- 6 Dr. Kuyper deed ons in gehoorzaamheid aan de Schrift letten op de eenheid van al Gods werken, en tegelijk de door God gestelde grenzen onderscheiden. Allereerst wees hij op de eerbiediging der grens tusschen den Schepper en het maaksel Zijner handen. In de tweede plaats op de eerbiediging der grens tusschen den mensch, den beelddrager Gods en de tijdelijke wereld, in welks centrum hij werd geplaatst. In de derde plaats op de grenzen tusschen de geschapen dingen. In de vierde plaats op de grens tusschen ons levenswerk in deze tijdelijke wereld en onze bestemming voor het eeuwige leven.
- 7 Zoo leeren wij, dat de Schepper voor alle ding en voor elk levensverband een eigen ordinantie, een eigen innerlijke structuur heeft gegeven, die naar die eigen wet tot volle ontsluiting moet komen, en de erkenning van dat eigen leven naar de eigen wet van den mensch moet ontvangen. Doch tevens, dat er in heel die Schepping ook weer is een eenheid en innige harmonie.
- 8 Als goed Calvinist, die dicht leeft bij de Schrift, mocht Dr. Kuyper de betekenis der zonde voor heel het leven verstaan, tengevolge van den val en de ongehoorzaamheid van ons eerste verbondshoofd, waardoor hij ook getrouw mocht getuigen van Gods genade in de zending van Zijn Zoon, Middelaar der schepping en Middelaar der herschepping door en uit Wiens volbrachte gehoorzaamheid alles weer tot zijn bestemming kan worden geleid.

- 9 Het meesterwerk van Dr. Kuyper kan daarom genoemd zijn: „Gemeene Gratie” waarin hij ons de rechte onderscheiding leert van de algemeene en bijzondere genade, die ziende in echt Schriftuurlijk verband.
- 10 Zoo leert hij ook de rijke genadegave van het staatsleven verstaan, dat er is om der zonde wil, opdat er bescherming zij voor alle grens naar Gods ordinantie en de ontsluiting van alle levenskring ieder afzonderlijk en toch ook weer in innig verband mogelijk worde.
- 11 Elke verabsolutering van eenigen levenskring wordt zoo bij den wortel afgesneden. De soevereiniteit in eigen kring is het recht om naar de eigen wet Gods te leven, en wortelt altijd weer in de belijdenis van Gods soevereinen wil, dien Hij ons in Zijn Woord heeft geopenbaard. Zoo worden gezag en vrijheid onafscheidebaar verbonden.
- 12 Het is onwaar, dat Dr. Kuyper het leven zou hebben gemaakt tot een mozaïek en de terreinen van de gemeene gratie en particuliere genade zou hebben gescheiden. Hij leerde alleen streng onderscheiden.
- 13 Dr. Kuyper's leer der soevereiniteit in eigen kring is geen wijsgerig systeem, maar een geloofswaarheid in den strijd des geloofs voor heel het leven in steeds grootere helderheid gegrepen en geleerd. En zoo ook moeten wij deze waarheid belijden en beleven.
- 14 Toch is ook wijsgerige bezinning dezer heerlijke waarheid plicht en wij begroeten daarom met dankbaarheid den arbeid van zijn leerlingen in de Wijsbegeerte der wetsidee.
- 15 Het is onjuist, dat deze wijsbegeerte de fundamente van ons geloof zou ondergraven en den weg van Calvijn en Kuyper zou hebben verlaten.
- 16 Onze belofte op dezen gedenkdag moge zijn, dat wij in Gods kracht op alle levensgebied den kamp voor de eere Gods ook in de handhaving van de soevereiniteit in eigen kring zullen strijden, daarbij nimmer den grooten leermeester Dr. A. Kuyper vergeetend, wiens werk voor het leven van Kerk en Staat en Maatschappij van groote waarde is en blijft, zoowel, voor ons nationale als voor het wereldleven.

Ik geef deze stellingen door omdat ze een leidraad kunnen vormen voor de bespreking van dit leerstuk.

C. V.

Peper en zout

In zijn bekende rubriek „Terzijde” in „In de Waagschaal” vergastte dr Buskes zijn lezers op het volgende „peper en zout”.

In een tweede-hands-boekhandel kwam iemand met twee boeken, die hij wilde verkopen: de bijbel en Shakespeare.

„Waarom wilt u die verkopen?”, vroeg de boekhandelaar.

„Omdat ik ze uit heb”, was het antwoord.

„Ik ben een self-made man”, zei iemand.

Waarop zijn vriend reageerde: „Dat neemt in elk geval heel wat verantwoordelijkheid van de Schepper af”.

In een ziekenhuis lag een professor in de theologie in grote angst te wachten op een niet-ingrijpende operatie. De ongelovige chirurg, die zag, hoe angstig de professor was, vroeg hem: „U bent toch professor in de theologie, waar blijft nu uw geloof?”

Het antwoord was: „Dokter, u begrijpt het niet het is niet mijn geloof, het zijn mijn zenuwen”.

Vroeg op de dag passeren twee psychiaters elkaar.

De een zegt tegen de ander: „Goeie morgen”.

De ander loopt door zonder te reageren. Na tien meter blijft hij staan, kijkt even om en zegt tot zichzelf: „Wat zou hij daar nu toch mee bedoelen”.

Nog weer twee andere psychiaters, ontmoeten elkaar.

De één zegt tegen de ander: „Met jou gaat het goed, maar hoe gaat het met mij?”

Een uitlating van Jonathan Swift over de rijken: „Als je wilt weten wat God van het geld vindt, dan moet je de lui bekijken aan wie Hij het gegeven heeft”.

Wijsheid van de Chinezen: „Het is zinloos, om naar bed te gaan, om licht te sparen, als het resultaat een tweeling is”.

Kees Fens in „De Tijd”: „Ik kan mij vergissen, maar het lijkt, dat de echte papenvreters beginnen uit te sterven; begrijpelijk: de papen glijden als haring de keel in, zacht zingend en zichzelf beschuldigend”.

C. V.

KERKNIEUWS

Beroepen te Zwijnrecht: Ds. A. N. Hendriks te Ommen.

Bedankt voor Delft: Ds. A. Kooij te Emmen.

Ds. D. J. van Stelten. Donderdag 6 oktober vond in een avonddienst de bevestiging en intrede plaats van Ds. D. J. van Stelten, als dienaar des Woords van de gereformeerde kerk te Bunschoten-Spakenburg, afgezonderd voor de dienst van de zending. De bevestiging geschiedde door Ds. J. Klamer, eveneens missionair-predikant te Bunschoten-Spakenburg. Hij bediende het Woord uit Openb. 14 : 6-7. Hierna deed Ds. Van Stelten zijn intrede met een preek over Kol. 1 : 25-29. Na afloop van de dienst werden er nog enkele toespraken tot hem gericht. Verder maakten vele aanwezigen nog gebruik van de gelegenheid om met Ds. en Mevr. Van Stelten kennis te maken.

Ds. G. Jansen. In een feestelijke vergadering op woensdag 5 oktober, herdacht de gemeente van Amsterdam-West, dat Ds. G. Jansen voor 25 jaar in het ambt was bevestigd. Na een afwisselend programma, waarbij door diverse sprekers en spreeksters het woord werd gevoerd, meestal vergezeld door een stoffelijk blijk van waardering, dankte Ds. Jansen allen hartelijk, maar bovenal de Here, die hem in deze jaren gesterkt had tot zijn ambtelijk werk. De vergadering werd besloten met dankgebed door br. L. J. van der Ploeg.

Groningen-Zuid. N.a.v. het door de kerkeraad van Groningen-Zuid uitgegeven bericht als zou de achteruitgang van het aantal leden en de verminderde kerkgang te wijten zijn aan de ontvolking van de binnenstad, wordt in „Gereformeerde Stemmen” met cijfers aangetoond, dat in dit bericht de invloed van de gevolgen van de afzetting van Ds. A. van der Ziel volkomen genegeerd worden. Immers worden de kerkdiensten in „Het Tehuis” regelmatig door ongeveer 500 personen bezocht. Grotendeels zijn deze personen afkomstig uit Groningen-Zuid en vertegenwoordigen zeker méér dan 600 zielen. Het was dan ook geen wonder, dat de Refajahkerk — het nieuwe kerkgebouw in de wijk van Ds. Van der Ziel — ontvolkt raakte. Ds.G. Zomer neemt nu de plaats van laatstgenoemde predikant in.

Ds. J. Stuij. Zondag 2 oktober werd kand J. Stuij bevestigd als predikant van de kerk te Wieringermeer. Zijn bevestiger, Ds. H. Amelink van Langerak, bediende in de morgendienst het Woord uit Ef. 3 : 1-13. In de middagdienst verbond Ds. Stuij zich aan de gemeente met een preek over Ef. 6 : 18-20. Na de dienst werd hij door verschillende aanwezigen toegesproken.

Ds. B. Wesseling. Zondag 2 oktober nam Ds. B. Wesseling afscheid van zijn gemeente te Smilde. Hij bediende het Woord uit Hand. 20 : 31-32. Na de kerkdienst voerden nog verschillende belangstellenden het woord.

Voorstel van Part. Synode van Groningen.

De P.S. van Groningen van 5 okt. j.l. heeft met algemene stemmen besloten voor te stellen aan de Gen. Synode van Amersfoort:

bij de benoeming van een nieuwe hoogleraar erop toe te zien, dat een broeder benoemd wordt, die van harte kan instemmen met het ondertekeningsformulier voor ambtsdragers en voor hoogleraren en derhalve in zijn onderwijs, publicaties etc. ervan zal uitgaan:

ad a. dat allen, die de confessie hebben ondertekend, daaraan gebonden zijn naar de omschrijving, die daarvan in het ondertekeningsformulier gegeven is,

en dat, zo een ambtsdrager tegen één van de artikelen of stukken der leer, in de belijdenisschriften der kerken begrepen, enig bezwaar heeft, hij dit naar zijn gegeven belofte in de daarvoor in het ondertekeningsformulier aangewezen weg aan de orde dient te stellen;

ad b. dat de belijdenis der kerk in de Drie Formulieren van Enigheid een samenvatting geeft van de leer der waarheid, zoals de kerk deze uit Gods Woord heeft leren kennen;

ad c. dat geen publicaties dienen plaats te vinden of getolereerd dienen te worden, die de belijdenis der kerk aanvallen of wankel stellen.

Kampen. Uit het kort verslag van de vergadering van de algemene kerkeraad te Kampen, opgenomen in de „Kamper Kerkbode” d.d. 7 okt. 1966, nemen we het volgende over:

Geruime tijd wordt besteed aan de behandeling van brieven door de kerkeraad van Groningen-Zuid aan de kerkeraad gericht in verband met het voorgaan van de predikanten Ds. L., Ds. M. en Ds. V. in het Tehuis in Groningen. Enkele broeders konden dit optreden niet goedkeuren. Breedvoerig wordt stilgestaan bij de betekenis van art. 31 in een conflict-situatie als deze. Gememoreerd wordt door de praeses zijn brief aan de kerkeraad van Groningen-Zuid in

verband met z'n optreden in het Tehuis, gepubliceerd in het Kerkblad van 17 juni j.l.

Besloten wordt de kerkeraad van Groningen-Zuid te antwoorden: dat de kerkeraad van Kampen het niet op z'n weg acht te liggen de betreffende predikanten over hun optreden te vermanen; verder hartelijk in te stemmen met z'n bede dat de bestaande conflictsituatie alsnog worde opgeheven. En nadrukkelijk verklaart, de kerkelijke gemeenschap daardoor geenszins verbroken te achten met de kerk van Groningen-Zuid en met de kerken van de classis Groningen.

Loosdrecht. Scriba: br. A. Miedema, Oud-Loosdrechtsedijk 76. Alle stukken voor de kerkeraad m.i.v. heden dit adres.

Na het vertrek van ds. D. J. van Stelten is het adres van de kerkeraad telefonisch te bereiken via br. A. Strating, (02958-3116) die tevens de preekvoorziening regelt.

Secr./Peningm. der diakonie: br. J. van Baardewijk, Egidius Blocklaan 55, 's-Graveland-Kortenhoeft, telef. 02950-40294.

Voorstel van Noord-Holland. Ter Part. Synode van Nd.-Holland was een instructie ter tafel van de laatstgehouden classis Alkmaar-Zaandam en tevens een instructie van de laatstgehouden classis Amsterdam. Daar beide instructies voor wat het eerste gedeelte betreft zakelijk met elkander overeenkwamen, werd goedgevonden, dat op het betreffende punt aléén het in de instructie van de classis Amsterdam omschreven voorstel in stemming gebracht werd.

De tekst is aldus:

„De Part. Synode van N.-Holland, in vergadering bijeen op 1 okt. 1966 te IJmuiden, spreekt uit, dat zij weliswaar — gelet op het verzoek van meerdere Part. Synode in het land tot uitschrijving van een Bijzondere Generale Synode ad-hoc met als enig agendapunt de benoeming van een hoogleraar aan de Tacol. Hogeschool te Kampen — haar medewerking niet heeft willen onthouden. Doch van mening is, dat de figuur van een Bijzondere Gen. Synode ad-hoc niet in overeenstemming is met hetgeen in Art. 50 K.O. ten aanzien van het samenroepen van onze meeste vergadering is voorgeschreven en derhalve het feit van deze op 18 okt. a.s. te houden meeste vergadering onzer kerken niet als precedent mag worden aangemerkt voor een mogelijke in de toekomst gewenst geachte gelijksoortige vergadering van onze Generale Synode”.

Het aldus omschreven voorstel werd met 11 tegen 5 stemmen bij 2 onthoudingen aangenomen.

In het tweede gedeelte der beide instrusties was verschil in dier voege, dat de classis Amsterdam slechts voorstelde van het bovenstaande te Generale Synode mededeling te doen, terwijl de classis Alkmaar-Zaandam voorstelde de Generale Synode een uitspraak te vragen in bovengeschreven zin.

Het voorstel van de classis Alkmaar-Zaandam werd als het meest verstrekkende op het betreffende punt in stemming gebracht en met 9 tegen 8 stemmen bij 1 onthouding aangenomen.

ADRESSEN

Utrecht Noord/West. Secr. diakenen: C. van Aken, Fred. v. Eedenstraat 6, Utrecht, telef. 030-30280; **Ds. Plaatsman:** Koninginneweg 247, Rotterdam-26, tel. (010) 192397; **Nijverdalen,** scriba: M. de Vries, P. C. Stamstraat 4, Nijverdalen; **Pernis,** scriba: J. Noordzij, Dr. Wasstraat 25, Pernis; secr.-penn. der diakonie: Tj. Stelpstra, Van Zyll de Jongstraat 29, Pernis.

THEOLOGISCHE HOGESCHOOLDAG 1966

De opbrengst van de collectes op de Theologische Hogeschooldag 1966, met inbegrip van een gift groot f 1.000.— en een gift groot f 2.000.—, bedraagt in totaal f 20.484.35.

V.G.S. „HENDRIK DE COCK”

De Senaat van de Vereniging van Gereformeerde Studenten „Hendrik de Cock” te Groningen is tijdens de viering van de negentiende Dies Natalis dier Vereniging, 7 oktober j.l. geïnstalleerd in de volgende samenstelling:

H. E. S. Woldring, praeses
mei. J. Malda, ab-actis
G. v. Dijken, fiscus
B. Siepel, assessor I
J. Berenst, assessor II.

Het ab-actiaat is gevestigd:

Riouwstraat 17a, Groningen
vakantieadres:
Farebuorren 31, Blija, (Fr.).

GEREFORMEERD MAATSCHAPPELIJK VERBOND

De samenwerkende afdelingen van het G.M.V. in Noord-Holland hopen op 3 december a.s. een vergadering te houden in de Geref. kerk, Botenmakersstraat 114 te Zaandam. Aan het programma zullen o.a. medewerken: De Heer P. van Leeuwen te Rotterdam, Ds. O. Mooiweer te

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr.
H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF,
Ds. G. VISEE

Adres van de Redactie:

H. J. Jager, Jan v. Arkelstraat 7, Kampen

Geref. Persvereniging „Opbouw”:

adres secretaris en penningmeester:
Van Lynden van Sandenburglaan 16,
Utrecht. Telef. 030-711450. Giro 448367.

Administratie abonnementen:

Drukkerij Steenberg, Zeist,
Slotlaan 220, Zeist. Telef. 03404-12452

Abonnementprijs

f 12.— per jaar (bij vooruitbetaling)
Zeist. Giro 233117.

Advertentieprijs 20 ct. per mm
Familieberichten 15 ct. per mm

Enschede, Ds. H. van Ommen te Zaandam, de Heer D. de Vries, organist van de Chr. Geref. kerk te Wormerveer.

De vergadering begint om 15.15 uur en zal te 20.00 uur gesloten zijn. Ook zal een gezamenlijke broodmaaltijd worden gehouden.

Ieder, die in de gelegenheid is, vooral de jongeren, worden van harte opgewekt deze vergadering te gaan bezoeken.

NIEUW GIRONUMMER VOOR S.O.S.

Voor hen die door tussenkomst van de Ver. S.O.S steun verlenen aan de Geref. Kerken van Oost-Soemba c.a. en voor abonné's van „De Broederband” zij meegedeeld, dat t.n.v. de penningmeester van de Ver. S.O.S. br. H. J. Meijerink, Beatrixstraat 9 te Hardenberg een girorekening is geopend onder nr. 1314313.

De Secr. v. d. Ver. „Steu Oost-Soemba”,
W. E. H. Sleijster.

V.G.S.R.

Het Bestuur van de Vereniging van Gereformeerde Studenten te Rotterdam deelt mede, dat het zich op 1 oktober als volgt heeft samengesteld:

P. Nijkamp, praeses,
P. Joosse, ab-actis,
R. K. W. Mulder, fiscus.

Het ab-actiaat is gevestigd: Stadhoudersweg 149A, Rotterdam 4, tel. 010-281644. Vakantie-adres: Seissingel 12, Middelburg. telefoon 01180-2774.

DE TOESTAND DER DODEN

door H. W. DEN HARING

Tweede druk

**Zijn wij sterfelijk of onsterfelijk?
Wanneer krijgen wij het eeuwige leven?**

Toezending na ontvangst van f 1.25 op giro 346974 Comité tot verbreiding van de Waarheid der Schriften, Raephorststraat 20 b, Rotterdam.

BETALING ABONNEMENTSGELDEN „OPBOUW”

Met 1 oktober begon het 2e halfjaar van „Opbouw”.

Mogen we de lezers die per halfjaar betalen verzoeken hun abonnementsgelden te gireren op postrekening 233117 t.n.v. Drukkerij Steenberg, Zeist, met vermelding voor „Opbouw”.

Ten overvloede vermelden we nog even de prijs.

Voor een geheel jaar f 12,—

Voor een half jaar f 6,—

Studenten betalen f 8,—

voor een geheel jaar

Buitenland f 15,—

Australië per luchtpost f 40,—

Andere landen per luchtpost f 25,—

Mogen we op uw medewerking rekenen?

Hartelijk dank!

De administratie